

صفحات ۱۸۲-۱۷۳

بررسی مضامین اخلاقی. اعتقادی و دینی در ادبیات عامیانه شهربابک

فاطمه رباحی^۱
عطا محمد رادمنش^۲
محبوبه خراسانی^۳

چکیده

مضامین اعتقادی و اخلاقی بخشی از ادبیات عامیانه است که نمایانگر ایمان پاک و خالص مردم عامه در طول تاریخ است. ادبیات عامیانه هر منطقه میراث معنوی نسل‌های پیشین است؛ و ریشه در سنت‌های بومی و محلی آن اقلیم دارد و ادبیات عامیانه بیانگر اعتقادات و آداب و رسوم هر منطقه است. باورهای دینی در بین مردم شهربابک جایگاه ویژه‌ای دارد و به اشکال گوناگون در ادبیات و شعر این مردمان مشهود است.

بررسی باورهای مذهبی و اخلاقی یکی از جنبه‌های شعر عامیانه هستند که کمتر به آن‌ها توجه شده است. این مقاله در پی آن است که رویکرد اعتقادی و اخلاقی را در اشعار عامیانه شهربابک بررسی کند و نشان دهد که علاوه بر عشق و وصف، مضامین اعتقادی نیز در لا به لای اشعار عامیانه به چشم می‌خورد و این شاید کارکرد هنر عامه است که توانسته مضامین مختلف را در کنار هم به تصویر بکشد.

واژگان کلیدی

قتل مضامین اعتقادی، باورهای دینی، مضامین اخلاقی، ادبیات عامیانه، شهربابک.

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

Email: F.reyahi56@gmail.com

۲. استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: radmanesh@phu.iaun.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

Email: m.khorasani@yahoo.com

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۰/۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۳

طرح مسأله

ادبیات عامیانه با تکیه بر ارزش فرهنگ و سنت ملی و نشان دادن بخردانه و بهنجار بودن رفتارها و سنت‌های گذشتگان، احساس پاس و احترام به میراث فرهنگی را در مردم جامعه برمی‌انگیزد و مردم را در تداوم و تکرار رفتارها و عقاید سنتی گذشتگان ترغیب و تشویق می‌کند. فرهنگ عوام در هر منطقه نمایانگر احساسات، علایق و نیازها و تحول فکری مردم آن منطقه است و شرح احوال آنچه که بدان افتخار کرده‌اند و دوستش داشته‌اند. دین و اخلاق آمیخته با زندگی مردم است به طوری که بازتاب آن در ادبیات مردم عامه مشهود است.

ادبیات عامیانه بازتاب ارزش‌ها، باورها و اعتقادات مردم عامه است چرا که ذهن این مردمان قبل از آنکه ادبی باشد اجتماعی است روابط و واقعیت‌های فکری و اندیشه آن است که در قالب شعر درآمد است.

فرهنگ هر ملتی میراثی از اعتقادات، اسطوره‌ها، باورها، آداب و رسوم و به طور کلی شیوه زندگی آن‌ها است که در طول تاریخ توسط پیشینیان و اجداد ساخته شده است و به ما منتقل شده است. با حفظ این میراث گذشتگان می‌توان اعتقادات و باورهای دینی، اجتماعی و فرهنگی در جامعه را تداوم بخشید.

این مقاله بازتاب اعتقادات و باورهای دینی و اخلاقی را بررسی می‌کند که در قالب اشعار عامیانه شهربابک مشهود است و از خلال اشعار به آن می‌پردازد و مشخص می‌کند که ادبیات عامیانه شهربابک تجلی باورهای دینی مردم این شهرستان است. در واقع این مقاله به بررسی خلیقات، فرهنگ و آداب و رسوم و باورهای مذهبی و مضامین اخلاقی در اشعار عامیانه شهربابک پرداخته می‌شود و نمونه‌ای از آن به عنوان شواهد و تحلیل آورده می‌شود.

الف: مضامین اعتقادی و مذهبی

۱. حمد و ستایش خداوند

در ادبیات عامیانه شهربابک سپاس و شکر خداوند بازتاب ویژه‌ای دارد و اشعار زیادی در این مورد آمده است. شاعر عامه طبق دستورات دین اسلام سفارش می‌کند که همه کارها را با بسم‌اله و بردن نام خداوند شروع کنند.

خدایا راضیم من بر رضایت
به هر جایی که باشد ناامیدی
خدایا می‌دهم جان بر قفایت
نمایم از ته دل من صدایت
(ریاحی، ۹۶: ۴۹)

هر کاری می‌کنی بگو بسم الله
تا جان به تنت هست همین را بگو
تا جمله گناهان تو بخشد الله
لا حول و لا قوه الا بالله
(همان: ۴۹)

۱.۱. طلب نعمت و تندرستی از خداوند

شاعر عامه از خداوند نعمت روزی و سلامتی را می خواهد و برای این موارد دعا می کند.
 خداوندا که ناداری بلا بود بلای جان ما بیچاره ها بود
 فرستادی تو پس نعمت برآیم نفهمیدم که نعمت از کجا بود
 (همان: ۵۰)

طبییان جملگی گردیده حیران همه جا مانده اند در درد و درمان
 به درگاہت مکن پس ناامیدم طیب ما تویی در کل دوران
 (همان: ۵۰)

۲. زیارت امام علی (ع) و طلب کمک از او

ادبیات عامه شهر بابک تجلی باورهای اعتقادی این مردمان است. مضمونی که بیش از همه مضامین در این اشعار دیده می شود نام مولای متقیان حضرت علی (ع) است و به طور مکرر نام اسب حضرت علی دلدل و نام شمشیر او ذوالفقار نام برده شده است همچنین آرزوی زیارت حضرت علی از آرزوهای شاعر عامه است.

ایوان نجف عجب صفایی دارد حیدر بنگر چه بارگاهی دارد
 ای کعبه به خود مبال از روی شر جایث بنشین که هر که جایی دارد
 (ریاحی: ۱۳۹۶، ۷۸)

یا رب به محمد که علی را برسان آن یگه سوار حیدری را برسان
 هر وقت که اجل دامن عمرت گیرد پیش از ملک الموت، علی را برسان
 (همان: ۱۷۵)

گاهی شاعر عامه از امیرالمومنین، شاه ولایت کمک می خواهد:

امیرالمومنین دردم دوا کن مقام و منزلت در کربلا کن
 چراغ روغنی نذر تو دارم به هر جایی روم حاجت روا کن
 (همان: ۷۶)

بیا ساقی بده آب حیاتم رسیده موسم وقت وفاتم
 امیرالمومنین هست سرور من بده از آتش دوزخ نجاتم
 (حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۵۰)

علی دیدم علی در خواب دیدم علی در مسجد و محراب دیدم
 علی دیدم با دو ذوالفقاره چو باد اندر رکابش می دویدم
 (حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۱۰۱)

امیرالمومنین دس وَر کمر زد
مردم را بده یکبار دیگر
(همان: ۸۸)

یا علی درماندم و اکنون برس فریاد من
آقا امیرالمومنین، فریاد رس
(ریاحی: ۱۳۹۶، ۷۵)

شاعر عامه زمانی از اسب حضرت علی (دل‌دل) و جای پای آن نام می برد:
قدمگاه علی تا سُم دُلْدُل
چکیده وَر زمین حاصل شده گل
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۴۰)

در بین لایبی های شهر بابک که برای خوبانند کودکان استفاده می شود نیز نام علی (ع)
آمده است:

که لالا بر تو می گویم
علی داماد پیغمبر
(ریاحی: ۱۳۹۵، ۸۰)

سر تل بلند آلاله سر زد
امیرالمومنین مولا و سرور

یا علی گفתי که درمانی، رسه فریاد تو
پا بر گل، دست بر سر، من فروماندم به گل

از اینجا تا به اونجا تا سر پل
عرق از سینه صاف محمد

لالا، لالا، علی گویم
علی برتر، علی سرور

در بین اشعاری که بعد از نماز نیز می خوانند از امام علی کمک می خواهند:

ذکر سر زبانه	الله علی به جانم
تاب قفس ندارم	مرغ شکسته بالم
شاید که در نمانه	ناد علی بخوانم
نام علی بخوانم	علی علی ز جانم
هر چه کند خدا کند	شاید که در نمانه
حق نظری به ما کند	درد مرا دوا کند

(همان: ۶۹)

۳. ذکر و یاد پیامبر (ص)

یاد و نام پیامبر در ادبیات عامیانه شهر بابک ریشه دوانده و اشعار مذهبی این مردمان دیده می شود. گاهی از صفات محمد مثل امین نیز نام برده اند و گاهی هم از پیامبر برای برآوردن حاجات کمک خواسته اند:

درون سینه ات داری نگینی
همو که پیام آور رب العالمینه
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۷۳)

حلیمه به قربون نامت که ام البنینی
همو نگینی که نامش محمد امینه

به حق دین پیغمبر، به حق ساقی کوثر
شفا ور ما بده الله اکبر، مراد ما بده الله اکبر
(ریاحی: ۱۳۹۶، ۸۱)

دوم کعبه مقامت یا محمد
که چهارم من غلامت یا محمد
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۴۰)

خداوندا تویی اکبر، ما هستیم ذره ای کمتر
به حق فاطمه شب دین، شب در

اول نامم به نامت یا محمد
که سیم سروری بر کائناتی

۴. ذکر و یاد امام حسین (ع) و حضرت عباس(ع)

یاد امام حسین و آرزوی زیارت او و سایر شهدای کربلا از آرزوهایی است که در ادبیات عامیانه و اشعار و دوبیتی های شهربابک کاربرد خاص دارد. شاعر عامه مکرراً از آرزوی زیارت در اشعارش سخن گفته است:

زمین کربلا لنگر بگیرم
سراغی از علی اصغر بگیرم
(ریاحی: ۱۳۹۵، ۶۵)

ای سرو علم بردار
از روی دل علم بردار
(همان: ۶۵)

دل می خواد از اینجا پر بگیرم
زمین کربلا قبر شهیدان

ای عباس علی قهار
این غم را که می دانی

در چاووشی ها که زائران کربلا می خوانند نیز نام امام حسین و ذکر واقعه کربلا و شهادت آن حضرت دیده می شود و از مصائبی که به امام حسین و یارانش رسیده یاد می کنند و بر دشمنان او لعنت می فرستند:

جانم به فدات یا ابا عبدالله
بر روی شما و اطفال شما یا ابا عبدالله
بر حسین شهید بی دست کربلا صلوات
(همان، ۷۶)

ای تاج سر زینب رفتیم و خداحافظ
ای تشنه لب عطشان رفتیم و خداحافظ
(همان: ۷۷)

ای گوهر پاک یا ابا عبدالله
لعنت به قوم خصم که بستند آب فرات را
بر دست بریده ی صحرای کربلا صلوات

ای همسفر زینب رفتیم و خداحافظ
ای پادشه خوبان از کوی تو با افغان

۵. زیارت امام رضا (ع)

زیارت امام رضا (ع) از مضامین اعتقادی است که بازتاب خاصی در ادبیات عامیانه شهربابک دارد. شاعر عامه در آرزوی زیارت امام رضا است و این آرزو با لحنی ساده و صمیمی در

اشعار او متبلور است:

بهرم در خدمت آقای غریبم خودم بیمارشم و اقام طیبم (حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۷۳)	خداوندا خراسون کن نصیبم به آنجایی که آقا گشته بیمار
رسن در گردنم کنده به پایم طلب کن تا به پابوست بیایم (همان: ۷۵)	خدا رو شکر که زوار رضایم به قربون سرای همچی امامی
بیوسم گنبد زرد طلالا را شفاعت می کنه شاه و گدا را (ریاحی: ۱۳۹۵، ۸۰)	زیارت می کنم امام رضا را به قربون سر همچین امامی
زیارت می روم جای تو خالی بیوسم گنبد زرد طلالا را (همان: ۷۵)	شتر را بار کردم بار قالی زیارت می روم حضرت رضا را
علی موسی الرضا را یاد کردم خودم جارو کشم، کاکام غلامت (همان: ۷۵)	به پیری که رسیدم ناله کردم علی موسی الرضا قربون نامت

۶. حضور امام زمان

در اشعار عامیانه مردم شهر بابک که شیعه هستند و ارادت خاصی به ائمه اطهار دارند حضور امام زمان نیز حس می شود.

طوفان زده ام راه نجاتی بفرست نزد گل نرگس صلواتی بفرست (ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۰)	گفتم که خدا مرا مرادی بفرست فرمود که با زمزمه یا زهرا
---	--

۷. حضور چهارده معصوم

در فرهنگ و ادبیات عامیانه شهر بابک اشعار زیادی در ذکر چهارده معصوم آمده است. مخصوصاً اشعاری که دوازده امام را به ترتیب با شعر می خوانند و برای کودکان نام ائمه را به صورت شعر می آموزند که در اینجا چند بیت از آن به اختصار ذکر می شود.

علی مرتضی را صل علی علیا	اول گویم خدا را آن شاه اولیا را
-----------------------------	------------------------------------

صلوات بر محمد

بعد از علی حسن بود
او نور چشم من بود
چو غنچه در چمن بود
صل علی علیا
صلوات بر محمد
بوی حسین شنیدم
چو گل شکفته دیدم
(ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۳)

۸. قرآن

یکی از مبانی اعتقادی که در ادبیات عامیانه شهر بابک کاربرد ویژه ای دارد قرآن است. گویی مردمان این سرزمین بیش از هر چیز با قرآن مانوس بوده اند و این کتاب نور و رحمت هیچ گاه از ذهن و زبان آن ها دور نمانده است. هر کس به فرا خور خویش از آن بهره ها برده است:

دم صبح است که مشغول نمازم
زبونم قل هو الله را غلط خوند
از این کوچه گذر کردی، چه سازم
خداوناً در این معنی چه سازم
(ریاحی: ۱۳۹۵، ۶۳)
به قرآنی که خطش ناشماره
سر از سودای عشقت بر ندارم
به مولایی که تیغش ذوالفقاره
که تا دین محمد برقراره
(ریاحی، ۱۳۹۵: ۳۳)

۹. قرآن و سوگند

یکی از موارد پر کاربرد در ادبیات عامیانه شهر بابک سوگند خوردن به قرآن است. هنگامی که پای عهد و پیمان در میان است، برای شکسته نشدن این عهد و پیمان سوگند یاد می کنند:

بیا از نو بندیدم عهد و پیمون
مبادا جاهلیم گردیم پشیمون
(حسینی موسی: ۱۳۹۵، ۱۴۱)
بیا دربون بیا درگشوه بون (بام)
کلام الله بیار تا هم قسم شیم
به قرآنی که خطش ناشماره
سر از سودای عشقت ورن دارم
به مولایی که تیغش ذوالفقاره
که تا دین محمد برقراره
(همان: ۱۴۱)

۱۰. نماز و روزه

از دیگر مبانی اعتقادی که در ادبیات عامیانه شهر بابک دیده می شود نماز و روزه است.

دم صبح است که مشغول نمازم
زبونم قل هو الله را غلط خوند
از این کوچه گذر کرد، چه سازم
خداوناً در این معنی چه سازم
(ریاحی، ۱۳۹۵: ۶۳)

خبر از من بپر شهر بابک
نماز و روزه و عیادت مبارک
(همان: ۲۴)
اطاعت به از هر کاره
که پیش از صبح بیداره
(ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۲)

الامرغ سفید پا مبارک
بگو دلبز سلامت می رسونه
سحر برخیز عبادت کن
سعادت آن کس می داره

ب: مضامین اخلاقی

به اعمال و رفتاری که از خلیات ناشی گردد اخلاق و یا رفتارهای اخلاقی می گویند. (مهدوی کنی، ۱۳۸۸: ۱۳). اخلاق و آموزه های اخلاقی در همه فرهنگ ها دارای اهمیت است. در فرهنگ و ادبیات عامیانه شهر بابک نیز جایگاه ویژه ای دارد. اشعار و قصه های مردمان این سرزمین در جهت آموزش و یادآوری ارزش های اخلاقی است. در اینجا به ذکر مواردی از مضامین اخلاقی در ادبیات عامیانه شهر بابک می پردازیم:

۱- خدمت به خلق

«از نقاط بسیار حساس در اخلاق اسلامی حس تعاون و خدمت به مردم به خصوص مومنان است. از مجموعه تعالیم اسلامی و سیره اولیا استفاده می شود که پس از ادای فرایض بالاترین وسیله تقرب به خداوند متعال این خصلت نیکوست» (همان: ۴۷۷). در فرهنگ و ادبیات عامه شهر بابک نیز خدمت به مردم عبادت محسوب می شود و در انجام آن تاکید شده است. در داستان هایی مثل افسانه شاه عباس خدمت به خلق آموزش داده شده و یا ضرب المثل «یه دست صدا نداره» نیز نشان دهنده روحیه تعاون و همکاری در بین مردم است.

که روز روشنم مانند شو شد
چطو خوشه بچینم که درو شد
(حسینی موسی، ۱۳۹۵: ۲۳۰)

نمی دونم چه طو بود و چه طو شد
منی که بافه می دادم به مردم

۲- امیدواری

امید داشتن به لطف خداوند از دیگر ویژگی های اشعار و دوبیتی های شهر بابک است. درختی یکی که بودن در بیابون
مرا آبی ندادن تشنه گشتم
مرا آبی ندادند جمله یارون
به امید خدا و قطره بارون
(ریاحی، ۱۳۹۶: ۵۷)

۳- صداقت

صداقت و راستگویی از دیگر فضیلت های اخلاقی است که در ادبیات عامیانه شهر بابک کاربرد دارد. در ادبیات این سرزمین داستان هایی در مذمت دروغگویی و سفارش به راستگویی آمده است مثل ضرب المثل « دم خروس شما را ببینم یا قسم حضرت عباس را باور کنم» که اشاره به دروغ گفتن و پنهان کردن حقیقت دارد.

نتیجه گیری

با بررسی اشعار و دوبیتی ها شهر بابک می توان مضامین اخلاقی و مبانی اعتقادی مردم این شهر را در ادبیات عامیانه آن مشاهده کرد. شاعر عامه که مسلمان معتقد به ائمه اطهار است نام ائمه و اعتقادات مذهبی مثل نماز و روزه را در اشعارش گنجانده است تا از این طریق مبانی اعتقادی را آموزش داده باشد.

امید است با زنده نگه داشتن ادبیات عامه و فرهنگ بومی این شهرستان می توان گامی در جهت حفظ اعتقادات مذهبی و اخلاقی و یادآوری این باورها به نسل جوان برداشته شود و این گنجینه عظیم حفظ گردد.

فهرست منابع

- ۱- حسینی موسی، زهرا، (۱۳۹۵) بومی سروده های شهربابک، کرمان، مرکز کرمان شناسی.
- ۲- ریاحی، فاطمه، (۱۳۹۵) دوبیتی های عامیانه شهربابک، کرمان، مرکز کرمان شناسی، ۱۳۹۵.
- ۳- ریاحی، فاطمه، (۱۳۹۶) فرهنگ و ادبیات عامیانه شهربابک، رساله مقطع دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد نجف آباد.
- ۴- فاضلی شهربابکی، افسر، (۱۳۸۸) کنایات و ضرب المثل های شهربابک با گویش محلی، کرمان، مرکز کرمان شناسی.
- ۵- مهدوی کنی، محدرضا (۱۳۸۸) نقطه های آغاز در اخلاق، عملی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.